

МАЛІТОЎНЫ ПАДСТЫЛЬ ЯК АДНА З РАЗНАВІДНАСЦЕЙ КАНФЕСІЙНАГА СТЫЛЮ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

І. У. Савіцкая

*Беларускі нацыянальны тэхнічны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 65,
220013, г. Мінск, Беларусь, savickaya_irina.75@mail.ru*

У артыкуле прааналізаваны малітоўны падстыль, які функцыянуе ў межах канфесійнага стылю сучаснай беларускай мовы, вызначаны яго асноўныя асаблівасці. Асобая ўвага ўдзелена малітве як асноўнаму жанру малітоўнага падстылю: разгледжаны і прааналізаваны яе мэты, структура, унутраная класіфікацыя, а таксама спецыфіка функцыянавання ў рэлігійнай дзейнасці.

Ключавыя словы: малітоўны падстыль, малітва, канфесійны стыль, рэлігійная камунікацыя, кананічны тэкст.

Традыцыйна ў стылістыцы беларускай мовы вылучаюць пяць стыляў: навуковы, публіцыстычны, афіцыйна-справавы, мастацкі і гутарковы. Але ў апошні час некаторыя даследчыкі, акрамя пяці агульнапрынятых, вылучаюць шосты стыль – канфесійны, што звязана з павелічэннем колькасці рэлігійнай літаратуры на беларускай мове, а таксама з тым, што набажэнства ў многіх храмах вядзецца па-беларуску. Гэты стыль «забяспечвае ў Рэспубліцы Беларусь дзейнасць храмаў (у першую чаргу, праваслаўнай царквы і каталіцкага касцёла), пранікае ў друкаваныя выданні (кніжныя і публіцыстычныя), якія закранаюць пытанні веры, богаслужбовай дзейнасці, выкарыстоўваецца ў абрадах, падчас пропаведзяў, прамой рэлігійнага характару, споведзяў, малітваў» [3, с. 79].

У канфесійным стылі можна выдзеліць тры падстылі: прапаведніцкі, малітоўны, агіяграфічны. Жанры гэтага стылю «маюць генетычнай падставай тры пратажанры – малітва, пропаведзь і жыццё» [2, с. 71]. Адной з падстаў для такой дыферэнцыяцыі стылю, на нашу думку, служыць катэгорыя адрасата; рэлігійная камунікацыя з'яўляецца двухбаковай, бо ў дыялогу ўдзельнічае Бог і чалавек.

Мэта дадзенага артыкула – аналіз малітоўнага падстылю, які з'яўляецца адной з разнавіднасцей канфесійнага функцыянальнага стылю сучаснай беларускай мовы. Характэрнай яго рысай з'яўляецца прамы зварот да Бога, Багародзіцы або да святых з просьбай або пакаяннем, з ухваленнем або ўдзячнасцю. Гэты падстыль выкарыстоўваецца ў маўленні святароў і вернікаў, якія звяртаюцца да Бога, сакральнага свету асабіста або калектыўна. Пашырэнне сферы рэлігійнай камунікацыі

прывяло да дыферэнцыяцыі малітоўных зваротаў і фарміравання розных жанраў, аб'яднаных такой адметнай асаблівасцю, як дыялог паміж мірскім і сакральным светам. Прычым старажытныя малітвы *Ойча наш*, *Малітва мытніка* і інш. і сёння шырока функцыянуюць у рэлігійнай сферы.

Жанры малітоўнага падстылю (малітва, канон, трапар, акафіст і інш.) аб'яднаны перш за ўсё напрамкам камунікацыі з мірскага свету ў свет сакральны; асновай для іх выдзялення служыць патрэба ўдзельнікаў рэлігійнай камунікацыі, якія заснаваны на суб'ектна-дзеясным прынцыпе.

Малітва, безумоўна, з'яўляецца асноўным жанрам малітоўнага падстылю. У шырокім сэнсе пад ёй разумеюць гутарку, дыялог з Богам. У «Беларускай энцыклапедыі» пад малітвай разумеецца «містычны зварот да Бога, святых, звышнатуральных сіл з просьбай аб літасці або адхіленні зла, з ухваленнем, падзякай», а таксама «вызначаны, кананізаваны тэкст такога звароту» [1, с. 35].

У сучаснай лінгвістыцы дагэтуль спрэчным застаецца пытанне, да якой формы маўленчых зносін належыць гэты жанр – дыялагічнай або маналагічнай. З аднаго боку, малітва не прадугледжвае якой-небудзь зваротнай рэакцыі; з другога боку, для кожнага верніка малітва – гэта размова з Богам (Багародзіцай або святымі), свайго роду зварот да яго, а ўсякі зварот прадугледжвае адказ. Як вядома, кожны маўленчы жанр у пэўнай сферы моўных зносін мае тыповую канцэпцыю адрасата. Адрасат дыялагічных жанраў розны: чалавек (рэальны або ўяўны), група людзей або вышэйшая духоўная сіла. Да Бога чалавек звяртаецца з пэўнай просьбай або ўдзячнасцю; акрамя таго, чытаючы малітву, чалавек аналізуе свае ўчынкi, думкі, пачуццi. Але калі малітву разглядаць як дыялог, то сувязь паміж адрасатам і адрасантам будзе невербальнай. Дарэчы, дыялагічнасць малітвы адзначалі многія даследчыкі (Л. Багамолава, М. Войтак і інш.).

У рэлігійнай камунікацыі малітву разглядаюць з розных пунктаў погляду: дзе і якім чынам яе чытаюць, яе характар, змест і г. д. Наяўныя класіфікацыі гэтага жанра даволі ўмоўныя і ўведзены, на наш погляд, для таго, каб дапамагчы вернікам правільна арганізаваць свой зварот да Бога.

С. Слабодскі прапануе дзяліць малітвы на **грамадскія** і **асабістыя** [4, с. 40–41]. Падставай для такога дзялення, на яго думку, з'яўляецца адпаведнасць рэлігійнага тэксту саборнаму духу Царквы.

Грамадская малітва (іншыя тэрміны – царкоўная, устаноўленая, саборная, агульная) – гэта ўзнаўленне кананічнага малітоўнага тэксту, якое адбываецца ў час богаслужэння ў храме. У час літургіі гэтае ўзнаўленне становіцца калектыўным, што ўзмацняе эмацыянальнае

ўздзеянне малітвы. Узначальвае яе святар, які з'яўляецца абавязковым удзельнікам камунікацыі.

Кананічныя тэксты існуюць у пісьмовай форме, і ў час богаслужэння іх чытаюць або спяваюць па кнізе або на памяць. Для грамадскай малітвы у час літургіі, вячэрні, малебна, паніхіды і інш. характэрна аб'яднанне жанраў рознай інтэнцыі (малітвы, трапары, кандакі, псалмы і да т. п.) у пэўным парадку, замацаваным кананічна і прапісаным у богаслужбовых указаннях на кожны год. Гэтае аб'яднанне ўтварае цэласнае богаслужэнне.

Асабістая малітва (прыватная, келейная) у шырокім сэнсе ўяўляе сабой зварот да Бога кожнага канкрэтнага чалавека. У адрозненне ад грамадскай, прыватная малітва чытаецца па-за грамадскім богаслужэннем. Яна таксама будзецца на базе кананічнага тэксту, але дапаўняецца больш эмацыянальным выкладам асабістай просьбы або ўдзячнасці; яна можа ўяўляць сабой і ўласны маналог верніка. Прыватная малітва з'яўляецца асабістым выражэннем веры, гэта размова з Богам без пасрэдніка (святара) і часта мае больш свабодную форму.

У асабістай малітве вернік не выкарыстоўвае тэксты грамадскай малітвы ў поўнай форме, аднак існуюць жанры, якія рэкамендуецца выкарыстоўваць пры асабістым звароце да Бога: канон, акафіст, трапар, кандак, велічанне. Таксама рэкамендуецца ў прыватнай малітве выкарыстоўваць тэксты, напісаныя святымі і зацверджаныя Царквой, напрыклад, ранішнія, перад сном і інш.

У залежнасці ад адрасата выдзяляюцца наступныя разнавіднасці прыватнай малітвы: да Бога, да Святой Троіцы, да Багародзіцы, да святых, да нябесных сіл. У сваю чаргу малітвы да Бога дзеляцца на малітвы да Бога-Айца і да Бога-Сына; малітвы да нябесных сіл дзеляцца на звароты да канкрэтных анёлаў, архангелаў; малітвы да святых дзеляцца на віды ў залежнасці ад ступені святасці і да канкрэтнага святога. Адносна часу чытання выдзяляюцца малітвы ранішнія і перад сном; адносна суаднесенасці з пэўнымі падзеямі адрозніваюць малітвы перад або пасля якой-небудзь справы (напрыклад, прыняцця ежы, навучання, паездкай куды-небудзь і інш.).

Такім чынам, аб'ядноўваючыся ў малітве – грамадскай або асабістай – вера і пачуцці, а таксама валявыя праявы (напрыклад, абяцанні, намеры і інш.) утвараюць непадзельнае адзінства. Безумоўна, малітва кожнага верніка індывідуальная, а яе змест залежыць ад духоўных перажыванняў чалавека, жыццёвых абставін, асабістых праблем. Аднак любая малітва ў плане выражэння нясе за сабой і пэўны план зместу, мэту звароту да Бога. Адсюль у залежнасці ад выяўлення і апісання асноўных інтэнцый адрасанта – просьба, падзяка, пакаянне, ухваленне –

можна выдзеліць адпаведныя віды малітоўных зваротаў: малітва-просьба, малітва-пакаянне, малітва-падзяка, малітва-ўхваленне.

Малітва-просьба. Часцей за ўсё вернікі просяць Бога дапамагчы ім у жыццёвых цяжкасцях, умацаваць у розных іспытах, зберагчы ад граху. З праваслаўнага пункту погляду Богу вядомы патрэбы кожнага чалавека, але, каб ён мог даць патрэбную дапамогу, чалавек павінен яе папрасіць.

Аднымі з самых старажытных з'яўляюцца кароткія малітвы: *Госпадзі, памілуй!, Госпадзі, блаславі!, Госпадзі, падай!, Госпадзі, выратуй і захавай!, Упакой, Госпадзі, душы спачылых рабоў тваіх..!* У іх просьба выражана дзеясловам загаднага ладу.

Варыянтам малітвы-просьбы з'яўляецца малітва пачынальная: *Госпадзі Ісусе Хрысце, Сыне Божы, дзеля малітваў Прачыстае Твае Маці і ўсіх святых, памілуй нас. Амінь.* У ёй таксама дзеясловам загаднага ладу выражаецца просьба памілавання; да яе далучаюцца і іншыя суб'екты тэксту Свяшчэннага Пісання – Багародзіца і ўсе святыя, – што ўзмацняе эфект.

У малітве Святому Духу *Цару Нябесны, Уцяшыцелю, Духу ісціны, Ты ўсюды прысутны і ўсё напаўняеш, Скарбніца добра і жыцця Падацелю, прыйдзі і ўсяліся ў нас, і ачысці нас ад усякай нечыстаты і збаў, Добры, душы нашы* выражана просьба да Святога Духа пры дапамозе паслядоўна ўжытых дзеясловаў загаднага ладу, якія ствараюць эфект нарастання: *прыйдзі, ўсяліся, ачысці, збаў.*

Утрымлівае просьбу і малітва да Прасвятой Троіцы: *Прасвятая Троіца, памілуй нас; Госпадзі, ачысці грахі нашы; Уладару, прабач беззаконні нашы; Святые, наведай і ацалі немачы нашы дзеля імя Твайго. Госпадзі, памілуй.*

Малітва-пакаянне – гэта просьба аб дараванні грахоў. Гэты від малітвы, як і папярэдні, таксама ўтрымлівае просьбу, аднак галоўная інтэнцыя тут – пакаянне чалавека, раскайванне ва ўчынку, за які яму сорамна перад Богам і людзьмі.

Прыкладам з'яўляецца малітва мытніка: *Божжа, будзь міласцівы да мяне грэшнага.* Тут, як бачым, акрамя просьбы, утрымліваецца пакаянне, што адпавядае багаслоўскім патрабаванням.

Таксама прыкладам малітвы-пакаяння служыць Псалом 50:

Памілуй мяне, Божжа, па вялікай міласці Твайёй і па мноству шчодрасціў Тваіх ачысці беззаконні мае. Зусім абмыў мяне ад беззаконня майго і ад граху майго ачысці мяне. Бо беззаконне маё я знаю і грэх мой перада мною заўжды. Перад Табой адзіным я саграшыў і злое перад Табою ўчыніў, так што Ты справядлівы ў словах Тваіх і беззаганны ў судзе Тваім. Бо вось у беззаконнях зачаты я і ў грахах нарадзіла мяне маці мая. Бо вось ісціну ўзлюбіў Ты, невядомае і тайнае з прамудрасці Твайёй адкрыў Ты мне.

Акрапіш мяне ісопам – і буду чысты, абмыеш мяне – і буду за снег бялейшы. Дасі мне пачуць радасць і вясалосць – і ўзрадуюцца косці пакораныя. Адварні аблічча Тваё ад грахоў маіх і ўсе беззаконні мае ачысці. Сэрца чыстае ствары ўва мне, Божа, і дух праўды аднаві ўнутры мяне. Не адкінь мяне ад аблічча Твайго і Духа Твайго Святога не адымі ад мяне. Вярні мне радасць збаўлення Твайго і Духам уладарным умацуй мяне. Я навучу беззаконных шляхам Тваім, і грэшныя да Цябе звернуцца. Уратуй мяне ад крыві, Божа, Божа збаўлення майго, і ўзрадуецца язык мой праўдзе Твай. Госпадзі, вусны мае адкрыеш, і вусны мае абвясцяць хвалу Тваю. Бо калі б Ты захацеў ахвяры, то я даў бы, але ўсеспаленне не мілае Табе. Ахвяра Богу – дух скрушаны; сэрцам скрушаным і пакорлівым Бог не пагарджае. Ашчасліў, Госпадзе, з ласкі Твае Сіён, і няхай збудуюцца сцены Іерусаліма. Тады мілай Табе будзе ахвяра праўды, прынашэнне і ўсеспаленне; тады пакладуць на ахвярнік Твой цяльцоў.

Сярод асабліва пабудаваных малітоўных тэкстаў-канонаў ёсць і пакаянныя, напрыклад, канон святога Андрэя Крыцкага, які чытаюць у храмах на пачатку Вялікага посту, пакаянныя каноны Іісусу Хрысту і Багародзіцы, якія чытаюць вернікі перад споведдзю, і інш.

Малітва-падзяка ўвасабляе адну з галоўных інтэнцый малітвы – удзячнасць прадстаўнікам сакральнага свету. Вернік дзякуе Богу, калі атрымлівае тое, што просіць: *Дзякую Табе, Хрысце Божы..., Устаўшы ад сну, дзякую Табе, Святая Троіца, што па вялікай Твай дабрыні і доўгацярпенню не загневаўся Ты на мяне, лянівага і грэшнага, і не загубіў мяне з беззаконнямі маімі...* (з малітвы да Прасвятой Троіцы), *Дзякуем Табе, што не загубіў нас з беззаконнямі нашымі, але паказаў Сваё звычайнае чалавекалюбства і падняў нас, калі мы ляжалі без памяці, каб мы слаvasловілі ўладу Тваю* (з малітвы 6-й Макарыя Вялікага). Тыя ці іншыя даброты ў сваім жыцці, якія чалавек не прасіў, ён лічыць міласцю Бога да сябе і таксама выказвае падзяку за іх.

Малітва-ўхваленне, як і малітва-падзяка, заснавана на пачуцці ўдзячнасці Богу. Узорам з'яўляецца малітва *Слава табе, Божа наш, слава Табе*, дзе слова *слава* абазначае 'хвала, ухваленне'. У ёй вернік нічога не просіць, а толькі славіць Бога; чытаецца яна па заканчэнні ўсялякай справы ў знак удзячнасці Богу за яго міласці. Ухваленнямі пачынаюцца і заканчваюцца многія малітвы і любое царкоўнае богаслужэнне: *Слава Айцу, і Сыну, і Святому Духу і цяпер, і заўсёды, і на векі вякоў. Амінь; Баславёны Бог наш...*

Нягледзячы на такую, здавалася б, празрыстую класіфікацыю, усе пералічаныя віды малітоўных зваротаў звычайна не існуюць паасобку; многія малітвы, асабліва грамадскія, аб'ядноўваюць у сабе і просьбу, і пакаянне, і ўхваленне, і падзяку, паколькі лічыцца, што гутарка верніка з

Богам павінна быць гарманічнай. Часта можа быць дамінаванне якой-небудзь адной інтэнцыі або спалучэнне дзвюх. Так, асноўнай інтэнцыяй кандака, акафіста, трапара і велічання з'яўляецца ўхваленне і падзяка, канона – пакаянне і просьба.

Разгледзім асобна вядомую ўсім малітву *Ойча наш (малітва Гасподняя)* [Мф. 6: 9–13], паколькі яна з'яўляецца ўзорам гэтага жанра. Гэтая малітва даецца ў Евангеллі ў якасці прамога ўказання ад Іісуса Хрыста людзям, якім чынам яны павінны звяртацца да Бога.

Малітва Гасподняя пачынаецца са зварота, аформленага як асобнае выказванне: *Ойча наш, Які ёсць у нябёсах!* Ён уяўляе сабой састаўную канструкцыю, у якой называецца той, да каго звяртаюцца, а таксама яго характарыстыка, якая ўказвае на яго знаходжанне ў іншым свеце. Гэтым зваротам падкрэсліваецца прынцыповае адрозненне рэлігійнай камунікацыі: знаходжанне ўдзельнікаў у розных светах (адрасант – у свеце зямным, грэшным; адрасат – у свеце нябесным, святым).

Другі сказ *Няхай свяціцца імя Тваё, няхай прыйдзе Царства Тваё, няхай будзе воля Твая як на небе, так і на зямлі* ўтрымлівае ўхваленне Госпада і абазначае пазіцыю адрасанта, які поўнасцю прызнае волю Бога і жадае аб'яднання двух светаў.

Наступная частка ўяўляе сабой спалучэнне матэрыяльнага пачатку і духоўнага: просьба аб дараванні надзённага хлеба спалучаецца з пакаяннем і просьбай аб дараванні грахоў, прычым пакаянне і просьба аб дараванні грахоў аб'яднаны ў параўнальную канструкцыю: *Хлеб наш надзённы дай нам сёння; і даруй нам даўгі нашы, як і мы даруем даўжнікам нашым...* Далей просьба датычыцца духоўнага свету, але яна ўплывае і на свет матэрыяльны: *і не ўвядзі нас у спакусу, але збаў нас ад злага.*

Заклучная частка малітвы зноў вяртае верніка да Бога, указваючы на яго як на прычыну ўсяго таго, што адбываецца ў свеце: *бо тваё ёсць Царства, і сіла, і слава навекі.* Заканчваецца Гасподняя малітва словам *Амінь*, якое мае значэнне 'да будзе так' і выражае поўную згоду верніка са сказаным.

Такім чынам, у структуру малітвы *Ойча наш* уваходзяць наступныя маўленчыя дзеянні: зварот, ухваленне, просьба, пакаянне, вынік. Такую структуру некаторыя даследчыкі называюць базавай для гэтага жанра [2, с. 97].

Іншыя жанры малітоўнага падстылю з'яўляюцца, па сваёй сутнасці, разнавіднасцямі асноўнага жанра – малітвы. **Канон**, напрыклад, з'яўляецца адным з відаў грамадскай малітвы, у якой на першым плане – пакаянне і просьба. Ён уяўляе сабой гімн-паэму складанай канструкцыі, якая супастаўляе старазапаветныя вобразы і прароцтвы з адпаведнымі падзеямі Новага Запавету. Канон складаецца з 9 песняў, кожная з каторых

уключае ў сябе шэраг простых, непадзельных жанраў: ірмас, трапар, седален і кандак. **Ірмас** размешчаны ў пачатку кожнай песні і задае яе фармальна-зместавае адзінства: называе тэму, указваючы на старазапаветныя правобразы.

Трапар – кароткая песня, якая праслаўляе справы Бога і святых. Апошні трапар кожнай песні прысвечаны праслаўленню Багародзіцы. **Седален і кандак** па сваёй сутнасці тыя ж трапары, проста іх назвы нясуць гістарычны сэнс, звязаны з традыцыямі іх ужывання: у час седална, напрыклад, вернікі садзіліся для слухання Свяшчэннага Пісання або жыцця святога, якое ішло традыцыйна пасля трэцяй песні канона.

Акафіст – асобая хвалебная песня ў гонар Бога, Багародзіцы або святых. Акафісты складаюцца з 25 песняў, размешчаных у парадку грэчаскага алфавіта: 13 кандакоў і 12 ікасаў (кандак – кароткая хвалебная песня, ікас – вялікая песня). Ікасы заканчваюцца словам *Радуйся*, а кандакі – словам *Алілуйя* ('хваліце Бога'). Як ужо адзначалася, мэта акафіста – ухваліць Бога, Багародзіцу або святога, указваючы на факты іх біяграфіі, даць ім багаслоўскую ацэнку.

БІБЛІАГРАФІЧНЫ СПІС

1. Беларуская энцыклапедыя : У 18 т. Т. 10 / Рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 2000. – 544 с.
2. *Ицкович, Т. В.* Жанровая система религиозного стиля на коммуникативно-прагматическом и категориально-текстовом основаниях : дисс. ... д-ра. филол. наук / Т. В. Ицкович. – Екатеринбург, 2016. – 387 с.
3. *Савіцкая, І. У.* Статус і месца канфесійнага стылю ў сучаснай беларускай мове / І. У. Савіцкая // Наука и образование в современном мире : вызовы XXI века. Филологические науки : материалы IX МНПК (г. Нур-Султан, Казахстан, 15.09.2021) / редкол. : Е. Абиев (отв. ред.) [и др.]. – Нур-Султан, 2021. – С. 79–82.
4. *Слободской, Серафим.* Закон Божий для семьи и школы. Репринт. изд. / Серафим Слободской. – Санкт-Петербург : Кифа, 2006. – 724 с.